

Валентьєва Т.І.

аспірант кафедри педагогіки
і методики початкового навчання
Чернігівського державного педагогічного
університету імені Т.Г. Шевченка

ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ КОМІЧНОГО У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розкриваються характерні особливості виховання почуття комічного старших дошкільників. Значна увага приділяється з'ясуванню умов та шляхів виховання почуття комічного.

Ключові слова: почуття комічного, виховуюче середовище, старші дошкільники.

Пріоритетними положеннями змісту сучасної дошкільної освіти є створення сприятливих умов для особистісного становлення та творчої самореалізації кожної дитини, збереження її дитячої субкультури, психологічного здоров'я, природної життєрадісності та позитивного світосприймання. Необхідною умовою реалізації цих завдань є розвиток емоційно-почуттєвої сфери дитини дошкільного віку, зокрема, виховання у неї почуття комічного.

У останніх наукових дослідженнях розглядаються окремі особливості використання комічного як засобу навчання і виховання дітей (Ш.Амонашвілі, О.Сухомлинський, К.Чуковський), почуття комічного у дітей дошкільного віку розглядали О.Бондаренко, О.Кононко, В.Мухіна, О.Попова. Але ґрунтовних досліджень з проблеми виховання почуття комічного на даний час немає. Близькими до нашого є дослідження виховання у дошкільників почуття гумору (Н.Старовойтенко); естетичних почуттів (Д.Ніколенко, Б.Пабат, Н.Тарапака); моральних почуттів (Л.Артемова, А.Кошелева).

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності почуття комічного та визначенні умов виховання даного почуття.

Згідно Базового компоненту дошкільної освіти, дитина зі зрілою почуттєвою сферою: „Орієнтується у назвах та специфіці проявів основних емоцій (інтересу, радості, подиву, горя, гніву, огиди, презирства, страху, сорому, провини), розрізняє прояви кожної з них. Встановлює причинно-наслідкові та смислові зв'язки між подіями життя, своїми переживаннями та виразом обличчя. Вміє передавати свої почуття мімікою, жестами, словами. Адекватно реагує на різні життєві ситуації, стримує негативні емоції, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для тих, хто поряд. Характеризується оптимістичним світосприйманням, чутливістю, сприйнятливістю, з довірою ставиться до навколишнього світу. Вміє розрізняти моральні, інтелектуальні та естетичні почуття, називати основні з них, вживає ці назви в спілкуванні”

Досліджуючи емоційно-почуттєву сферу дошкільників, О. Кононко, визначає почуття як „стійкі, емоційні ставлення дитини до явищ дійсності” [6,27]. Важливою характеристикою емоційної сфери дошкільника є те, що „між почуттями і діяльністю дитини існує подвійний зв'язок. По-перше почуття *породжуються* діяльністю, *залежать* від неї. Діяльність є сильним і невичерпним джерелом дитячих почуттів”. Почуття „*впливають* на діяльність” [6, 30]. „Ініціювання людиною різноманітних контактів зі світом природи, техніки і культури призводять до кількісного та якісного розвитку почуттів. Дуже важлива галузь в індивідуальній активності людини – це міжособові контакти і пов'язані з ними емоційні зв'язки. Саме вони найбільше сприяють належному розвитку почуттів” [12, 93]. Формування почуттів можна уявити як більш-менш довготривале узагальнення, своєрідну кристалізацію подібних за своїм суб'єктивним забарвленням чи предмету емоційних явищ. Основним видом діяльності, що визначає розвиток дитячих почуттів є практична почуттєво-предметна діяльність [3, 68]. О.Запорожець також зазначав, що основну роль у розвитку дошкільника „відіграє його практична діяльність, у ході якої він вступає у реальні взаємовідносини з оточуючим світом і засвоює створені суспільством цінності, оволодіває соціальними нормами і правилами поведінки” [15, 25].

„Істотне значення для емоційного розвитку дитячої особистості має діяльність не тільки реальна, а й уявна” [15, 26].

Дошкільний вік є часом інтенсивного формування особистості. „Виховання почуттів у дитини має слугувати перш за все формуванню гармонійно розвинутої особистості, і одним з показників цієї гармонії є певне співвідношення інтелектуального і морального розвитку” [15, 24]. „Розвиток соціальних мотивів і емоцій є центральною ланкою у складному і довготривалому процесі формування дитячої особистості” [15, 43]. На думку П.Якобсона процес розвитку особистості дитини, „котрий приносить із собою зміни її кругозору, її інтересів, потреб, прагнень, ідеалів, призводить до зміни її почуттів ” [16, 252].

О.Запорожець однією з умов формування у дошкільника складних емоцій і почуттів вважав „ взаємозв'язок і взаємозалежність емоційних і пізнавальних процесів – двох найбільш важливих сфер його психічного розвитку” [15, 24].

Г.Широкова у „Довіднику дошкільного психолога” зазначає: „Старший дошкільник здатний розрізняти весь спектр людських емоцій, у нього з'являються стійкі почуття і відношення. Формуються „вищі почуття”: інтелектуальні, моральні”. Психолог до інтелектуальних відносить почуття гумору в широкому розумінні цього слова [14, 74-75]. Об'єктом вищих почуттів, на думку П.Якобсона, є явища оточуючої соціальної дійсності [16, 190]. Слушною, на наш погляд, є думка Я.Корчака щодо відмінностей психічних процесів дитини і дорослого: дитяче мислення, - на його думку, - користується тими ж законами, що і мислення дорослого, лише дорослий має більший досвід його застосування; зовсім протилежної думки він про область почуттів, які є зовсім іншими у дитини [7, 279]. „Почуття дитини не можна порівнювати з почуттями дорослого” – погоджуються сучасники.[11, 51]. Невраховування цього аспекту призводить іноді до того, що „комічне, створене для дітей” відрізняється від того, що сприяє виявленню почуття комічного у самих дітей [9].

„Один з головних напрямів розвитку почуттів у дошкільному дитинстві, - зазначає В.Мухіна, - збільшення їх „розумності”, пов'язане з розумовим

розвитком дитини”. Зміну почуттів дитини в залежності від розуміння нею ситуації добре видно на прикладі розвитку у них почуття комічного [10, 202-203].

Більшість дослідників визначає головною умовою виникнення у дитини почуття комічного осмислення нею невідповідностей між ситуацією і діями, між формою і змістом, між причиною і наслідками та ін. [10, 203; 6, 29] або „протирич між значущістю форми і нікчемністю змісту, що вгадується критично спрямованим розумом” [5, 102].

„У залежності від яскравості, тривалості і взаємовідносин з усією психічною діяльністю людини, почуття за формою протікання поділяються на чотири категорії: настрої, переживання, емоція і афект.” На думку Ю.Борєва: „афект – генеральна форма *комічного* почуття. Афект – інтенсивне, бурхливе, але короткочасне почуття, або, вірніше, сильний вибух почуттів, домінуючих у психіці” [2, 29].

Серед дослідників немає однозначної думки щодо віднесення почуття комічного до певної групи, найчастіше його відносять до групи естетичних почуттів, рідше – до інтелектуальних [8, 18; 14, 75]. Так, Ю.Борєв називає це почуття однією з форм естетичного почуття. „Естетичне почуття – суб’єктивний аналог естетичних властивостей об’єктивної дійсності. Якщо естетичне загальнолюдська цінність явища, то естетичне почуття – духовна здатність брати явища у їх широкій суспільній значимості для людства у їх конкретно-почуттєвій цілісності”, - зазначає науковець [2, 56]. Ми згодні з думкою О.Кононко, яка визначає почуття комічного (смішного) як складне, що поєднує одночасно естетичні, моральні і інтелектуальні почуття [6, 29].

Почуття комічного є амбівалентним почуттям. Це „складне почуття, що виникає у результаті як позитивних, так і негативних почуттів. Причому „пропорції змішування” можуть бути різні. Звідси – найрізноманітніші відтінки почуття комічного, для вираження яких мова виявляється недостатньо багатою” [8, 28].

На думку О.Кононко: „Сполучене з почуттям симпатії, почуття комічного перетворюється на почуття гумору, проймає неприязню це почуття стає сатиричним” [6, 29].

Здібність дитини уявити себе зі сторони, якби чужими очима „слугує однією з передумов формування почуття гумору, почуття, котре дозволяє відшукати смішне у самому собі. „Здатність до відчуження, здатність побачити себе якби зі сторони” ще не достатня, але необхідна умова почуття гумору [8, 76]. О.Лук вказує, що структура почуття співпереживання і почуття гумору „якщо не одна і та ж, то дуже близька і пов’язана з високим розвитком свідомості – найскладнішої психологічної функції. Отже, „почуття гумору і почуття співпереживання розвиваються паралельно” [8, 75]. Почуття гумору – це емоційна реакція, що перетворює потенційно негативну емоцію у її протилежність, у джерело позитивної емоції: „Все жорстоке пом’якшується, все наше роздратування і досада зникають і приходить почуття сонячної радості ”, - зазначав М.Твен. Розуміння людських слабкостей (не завжди невинних), поблажливість до них, вміння прощати слабкості і недосконалості людської природи теж пов’язані з почуттям гумору”. [8, 71-72]. О.Лук зазначає: „Почуття гумору це складний комплекс душевних якостей. Воно поєднується також із впевненістю у собі, з оптимістичним поглядом на життя” [8, 76].

Словосполучення „сатиричне почуття”, „іронічне почуття”, „саркастичне почуття” зустрічаються у літературі дуже рідко.

Т.Любимова виділяє необхідні умови виникнення почуття комічного:

- відсутність сильних почуттів і емоцій, що не стосуються ситуації;
- ситуація комічного має бути зрозумілою, легко схоплюватись (розв’язання складних задач не носить ігрового комічного характеру);
- „готовність сміятись, веселий настрій, комічна установка ” [9, 10-11].

Ю.Борев пропонує ряд властивостей, якими володіє людина з почуттям комічного. Це наявність: високих естетичних ідеалів, що допомагає самостійно протиставляти естетичні ідеали явищу, що осміюється; елементарної діалектичності, що дозволяє якщо не розумом разом з почуттями, то хоча б

самими почуттями схоплювати протиріччя дійсності; розуму, що швидко і гостро схоплює, загострює протиріччя і дозволяє поняттям світитися через протиріччя; „життєрадісності, життєлюбства, веселості, „що не виключають критичний склад розуму і здатність до емоційно-критичної оцінки явищ”, „асоціативний розум, схильний до багатих, різноманітних співставлень, що вириває явище зі звичних зв'язків” [2, 56-57]. Ю. Тамберг також піднімає питання про якості, якими має володіти дотепна людина. Серед яких він називає такі: любов до людей, душевне тепло, духовна щедрість, безкорисливість, високі моральні ідеали, тактовність; уміння бачити комічне, спостережливість; життєрадісність, життєлюбство, оптимізм, веселість; розвинуті образне, логічне і асоціативне мислення, відсутність стереотипів і інерційності мислення, розвинуті уява та пам'ять; вміння швидко мислити, проявляти винахідливість; розвинуте мовлення. Тобто, дотепна людина – творча, спостережлива, смілива і життєрадісна людина, яка вміє бачити зовнішній і внутрішній комізм і вміє про це розповісти [13, 21-22].

На велику виховну роль комічного вказував Б.Дземидок зазначаючи, що вдача дитини схиляє її до радощів та веселощів, в той час як надмірна серйозність і суворість переносяться нею важко. Вміло користуючись засобами комічного можна зняти втому та нудьгу. Дитячі почуття мінливі, тому, якщо дитина засмучена можна спробувати поліпшити її настрій, замістивши негативне почуття більш сильним позитивним, створивши, наприклад, неочікувану комічну ситуацію: педагоги давно помітили, що, раптово розсміявшись, дитина перестає плакати. [4, 168].

„Вміння бачити явища у властивих їм комедійних протиріччях – приваблива риса характеру” [2, 88-89]. А дошкільний вік є періодом активного формування характеру людини „і від того, над чим сміється дошкільник, у великій мірі залежить, якою людиною він виросте” Діти, поняття про комічне яких знаходиться на елементарному рівні, на жаль, здатні до жорстокої насмішки над каліцтвом, хворобою, старістю, нещастям та ін. „Побороти такий сміх можна не шляхом заборон, погроз, а вихованням почуттів, збагаченням дитини іншими емоціями, протилежними цим” [1, 10]. На думку Б.Дземидока, єдиним шляхом

викорінення цієї властивості у дитини є виховання у неї високої і благородної форми почуття комічного [4, 168]. Т.Любимова пропонує прийом нейтралізації жарту, який носить негативний характер, шляхом пояснення його суті [9, 44]. Страх виявитися об'єктом насмішки, може також зупинити дитину від поганого вчинку.

Б.Дземидок застерігає, що жарти як засіб виховання і покарання треба використовувати дуже обережно, особливо до „складних” дітей. Безпосередньо до дитини краще застосовувати м'який і теплий гумор. „Іронією і насмішкою можна поранити дитину, можна посилити існуючий у неї комплекс, загострити чи викликати конфлікт з оточенням. Це може призвести навіть до втрати контакту з дитиною” [4, 169]. Ю.Тамберг зазначав: „Сміх – це зброя, і цією зброєю треба користуватися обережно. Слід стерегтися, щоб сміх не перейшов у образливу насмішку.” Для цього треба мати почуття міри, чуйність, повагу до особистості, тим більше до вразливої особистості дитини, яка тільки формується. [13, 91].

Виховна роль різних форм комічного різна. Так, сатира виховує шляхом критики зла, таке виховання є формою покарання, яка має присікти недоречну поведінку і сприяти виправленню. Гумористичний комізм „містить лише елементи дружньої, терпимої і м'якої критики, яка виконує скоріше роль докору, ніж покарання. І тому гумористичний підхід до речей завідомо негативних буде з точки зору виховної хибним. Тим не менше гумористичний комізм може відігравати цінну у моральному відношенні роль, недоступну сатиричному комізму” [4, 169].

Викликає сумніви і потребує експериментальної перевірки твердження Т.Любимової „При сприйманні, наприклад, літературного комічного твору ми стаємо на точку зору автора і сміємось разом з ним, і ні в якому разі не над собою”. У цьому сенсі, на думку Т.Любимової, критики марно твердять про „покарання сміхом”. Ніхто і ніколи не приймає сміху з анонімною адресою на свій рахунок”. „Ми не можемо себе судити, тим більше над собою посміятись, це легко уявити, але складно зробити” [9, 32]. По-перше, можна привести приклади творів, у яких автор сміється над собою, по-друге - заперечувати виховну роль

комічних творів для дітей взагалі недоречно: показ негативний якостей у смішному вигляді є більш дієвим методом виховання, ніж, наприклад, етичні бесіди.

Незаперечну роль у вихованні почуття комічного має оточуюче середовище дошкільника. Для успішного виховання почуття комічного необхідно, щоб люди найближчого оточення самі були схильні до виявлення цього почуття: любили пожартувати, захоплювались літературними комічними творами та ін. „Гумор і жарти – це не просто емоційна розрядка (котра теж безсумнівно важлива). Це прийом, що дозволяє дитині поглянути на предмет з іншої сторони, а також сприяє зняттю кордонів між дорослими і дітьми” [14, 347].

Отже, стосовно дітей старшого дошкільного віку, почуття комічного – це властивість особистості, виникнення якої передбачає наявність певного рівня інтелектуальної, естетичної і моральної вихованості і виявляється у здатності і вмінні бачити невідповідності між діалектичними категоріями (змістом і формою, причиною і наслідком, обставинами і ситуацією та ін.). Виховання почуття комічного – важлива складова гармонійного особистісного розвитку дитини, яка допомагає формувати позитивне, оптимістичне світобачення, активну життєстверджувальну позицію щодо навколишнього оточення дошкільника, розвивати кмітливість, гнучкість та критичність розуму, спостережливість, збагачувати уяву; є запорукою психологічного здоров'я і допомагає протистояти життєвим труднощам та негараздам. Почуття комічного є соціальним почуттям, тому і виховуватися має у дитини в процесі набуття соціального досвіду.

Література

1. Бондаренко Е.А. Восприятие комического дошкольниками. Минск, „Народная асвета”, 1968. – 104с.
2. Боров Ю. Б. Комическое, М.: Искусство, 1970. - 173с.
3. Бреслав Г.М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: Норма и отклонения. — М.: Педагогика, 1990.— 144 с.
4. Дземидок Б. О комическом. – М.: Прогресс, 1974. – 224 с.

5. Естетика: Підручник / Л.Т. Левчук, Д.Ю. Кучерюк, В.І. Панченко; За заг. ред. Л.Т. Левчук. – К.: Вища шк., 1997. – 399 с.
6. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів.- К.: Освіта, 1998. – 255 с.
7. Корчак Я. Как любить ребенка: Книга о воспитании: Пер. с польск. – М.: Политиздат, 1990. -493 с.: ил.
8. Лук А. Н. О чувстве юмора и остроумии. – М.: Искусство, 1968. – 191с.
9. Любимова Т.Б. Комическое, его виды и жанры. – М.: Знание, 1990. – 64 с.
10. Мухина В.С. Детская психология: Учеб. Для студентов пед. ин-тов/ Под ред. Л.А.Венгера. – 2-е изд., перераб, и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 272 с., ил
11. Попова М.В. Психология растущего человека: краткий курс возрастной психологии. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 128 с.
12. Психологія. З викладом основ психології релігії /Під ред. о. Юзефа Макселона. Пер. з пол. Т.Чорновіл. – Львів: „Свічадо”, 1998. – 320с.
13. Тамберг Ю.Г. Как разить чувство юмора. – М.: Флінта, 2005. – 272с.
14. Широкова Г.А. Справочник дошкольного психолога. (3-е изд.) / Серия «Справочники». – Ростов-н/Д: «Феникс», 2005. – 384 с.
15. Эмоциональное развитие дошкольника: Пособие для воспитателей дет. сада / А. В. Запорожец, Я.З. Неверович, А.Д. Кошелева и др.; Под ред. А.Д.Кошелевой. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с., ил.
16. Якобсон П.М. Эмоциональная жизнь школьников. – М.: Просвещение, 1966. – 291с.